

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur

Årgång 143 2022

I distribution:

Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Niclas Johansson (uppsatser) och Karl Berglund (recensioner)

Biträdande redaktör: Marcus Axelsson

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2023 och för recensioner 1 september 2023. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–42–1

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2023

hansson beskriver som ”urmedium” förefaller mig handla mer om hur vi uppfattar okända medier, vars konventioner och användning vi inte förstår. Något liknande händer ju när Olle Oper i *Romantisk berättelse* lyssnar till Beethovens ”Appassionata”. Eftersom han inte har ett invariant förhållnings-sätt till klassisk musik ser han främst rörelser, utan klart formulerade mening fast laddade med betydelse. Och istället för en rörelse från uttillstånd till mediekultur finns det kanske i sådana skildringar en koppling till det utopiska i Johnsons författarskap. Christer Johanssons mediesensitiva analys kan på så sätt ge en ny ingång även till de sena romanerna som *Favel ensam* (1968) och *Livsdagen lång* (1964), där utopin och det muntliga samtalet som kommunikationsform utforskas. Men Eyvind Johnsons gestaltning av ordets materialitet, betonar Johanssons, erbjuder också en förståelse för ”den genommedialiserade värld vi nu lever i” (21).

Beate Schirrmacher

Valborg Lindgärde, Arne Jönsson, Walter Haas och Bo Andersson, *Sophia Elisabet Brenner (1659–1730). Eine gelehrte und berühmte Schwedin. Sämtliche deutsche Gedichte in ihrem kulturellen Kontext.* [*Sophia Elisabet Brenner (1659–1730). En lärd och berömd svensk författarinna. Sämtliga tyska dikter i sitt kulturella sammanhang*]. Germanistische Texte und Studien 105. Olms. Hildesheim 2021.

Sophia Elisabet Brenner (1659–1730) var utan tvivel en av sin tids mest produktiva kvinnliga svenska författare. Hennes omfattande bildning och språkkunskaper – hon behärskade inte bara svenska och tyska utan även latin, franska och italienska – gjorde henne känd i de lärds republik även bortom Sveriges gränser. Av sammantaget 180 kända dikter författade Brenner 35 på tyska. Samtliga dessa tyskspråkiga dikter ingår i föreliggande utgåva, vars syfte är ”att presentera Sophia Elisabet Brenner, hennes liv, hennes verk och hennes betydelse, och att därmed även belysa Stockholms tyskspråkiga kulturmiljö under hennes aktiva period” (9). Vem som ingår i den ”tyska läspubliken”, som är den tilltänkta publiken, specificeras inte närmare och förblir något oklart. Å ena sidan tycks utgåvan vilja ge en ganska grundläggande bild av Brenner och hennes tid, å andra sidan presenteras ett för den tyska allmänheten okänt författarskap inramat i vetenskapliga artiklar, talrika fotnoter och

referenser till forskningslitteratur, vilket gör den sannolika publiken ganska liten, och förmodligen just rätt specialiserad.

Textetableringen följer Brenners *Poetiske Dikter*, utgivna i två band 1713 och postumt 1732, med undantag av tre tillfällighetsdikter (till Brita Cronhielm, kejsarinnan Katarina den store och tsar Peter den store). Dikternas kronologiska anordning i den föreliggande utgåvan skiljer sig däremot markant från Brenners egen sammanställning där de i stället sorterades i tidens manér efter genrer och tillfällesdikternas mottagares stånd (15 f.).

Dikterna behandlar graviditet och lyckad nedkomst, bröllop, födelse och död samt hyllningar och gratulationer till militära segrar och vetenskapliga prestationer, samtliga ämnen typiska för tillfälles- och andaktslitteraturens genrer. De tillägnas både kungligheter (Karl XII, Hedvig Eleonora, Katarina den Stora och Tsar Peter I) och lärda män (till exempel de flerspråkiga versbrev till Paul Stricker), men riktar sig med inte mindre än 30 dikter i en betydande utsträckning till Brenners närstående (till exempel till hennes lärda och diktande väninnor Ebba Maria De la Gardie och Maria Aurora Königsmarck). Upptakten bildar Brenners korta självbiografiska överblick i prosa (”Kurtze Lebens-Beschreibung”). Brenners tyska dikter har blivit försedda med språkliga kommentarer av den schweiziska språkvetaren Walter Haas, medan tyskspråkiga läsare med textkritiskt intresse får lov att söka sig till Valborg Lindgärdes kommentarband i hennes svenskspråkiga utgåva av Brenners *Samlade dikter* (två delar, Svenska Vitterhetssamfundet 2009 och 2017, kommentarbanden 2013 respektive 2021). Texternas litterära och kulturella kontext kommenteras av Lindgärde, som även står för utgåvans inledning och en utförlig presentation av Brenners liv och verkan. Förutom Brenners tyskspråkiga texter innehåller volymen fyra kontextualiserande och fördjupande uppsatser vilka jag kort ska sammanfatta. En gedigen litteraturlista, ett väl sorterat register (personer, gudar, platser och saker) och ett efterord av Lindgärde avrundar volymen.

Vad säger de olika analyserna om Brenner i allmänhet och hennes tyskspråkiga texter i synnerhet? Lindgärdes introducerande kapitel behandlar Brenners liv, hennes tillblivelse som författare och den sociala och kulturella miljön som verken är förankrade i. Mekanismerna så som ”aktiv marknadsföring” och etableringen av ett intellektuellt kontaktnät bakom Brenners bekanthet som författare ägnas två avsnitt (44–58). Andra centrala

parametrar för förståelsen av Brenners verksamhet som författare nämns i de generösa kulturhistoriska kommentarerna till de enskilda dikterna, särskilt till Brenners självbiografiska prosaöverblick ("Kurtze Lebens-Beschreibung" (89–92, kommentarer 93–97). Så betonar både Brenner själv och Lindgärde faderns tillåtelse till dotterns undervisning i latin tillsammans med pojkar och Elias Brenners aktiva stöd och uppmuntran till sin frus begåvning och intresse för språk och litteratur som viktiga förutsättningar för Brenners senare position som författare. Lindgärde uppmärksamma även splittringen mellan Brenners förväntningar och plikter som husmor, och hennes intellektuella verksamhet, som författaren själv 1722 kommenterade i sin "korta livsbeskrivelse" (95). Med tanke på bokens fokus på Brenner som just *kvinnlig* lärd poet skulle de genusrelaterade aspekterna av hennes position som författare och litterära produktion ha förtjänat ett eget kapitel. Där hade även mottagandet av Brenners författarskap kunnat ägnas något större utrymme; medan talrika eloger och berömmelseord yttrade av samtida europeiska lärda män så som Leibniz och Stricker anförts i Lindgärdes introducerande uppsats, kvarstår frågan om det också fanns mindre positiva röster. I synnerhet Brenners diskussionsvilja kring "kvinnans väsen" och hennes upprepade argumentation för kvinnors rättigheter, som Lindgärde framhäver inte minst i samband med bröllopsdikter (79), borde inte endast ha mött välvilja bland bröllopsgäster, åhörare och läsare. Först i sitt efterord ger Lindgärde en överblick över Brenners mottagande, här med fokus på receptionen av "Schwedens erste Schriftstellerin" ("Sveriges första författarinna") långt efter Brenners egen levnadstid (413 f.).

I den första av volymens fyra fördjupande uppsatser, som följer på editionen av Brenners tyskspråkiga dikter, undersöker Walter Haas Brenners tyska språkbruk. Brenners tid utmärkte sig som språklig övergångsperiod på flera nivåer, som Haas med hjälp av konkreta exempel ur Brenners verk ägnar varsitt avsnitt. Han granskar hennes tyska 1. "mellan barock och modern högtyska ["Hochdeutsch"]", 2. "mellan lågtyska ["Niederdeutsch"] och högtyska", 3. "mellan talspråk och skriftspråk" och 4. "mellan tyska och svenska" (297). Den konstaterade övergångsperioden påverkade både rättstavning, grammatik, ordförråd och stilnivå. Neuhochdeutsch ("nyhögtyskan") höll på att etableras successivt som vardagsspråk, samtidigt som ordens och uttryckens stilnivå ofta inte hade hunnit stan-

dardiseras. Haas betonar att Brenner var tvåspråkig i ordets sanna bemärkelse och hittar knappt några spår av svenskan i hennes tyskspråkiga dikter. Baserat på hennes skriftliga språkbruk antar Haas att Brenners "tyska grundkompetens främst baserade på det informella *talspråket* som hon hade lärt sig hemma hos sin tyske far", medan hon saknade tillräckligt med användningsmöjligheter utanför den familjära sfären, som skulle ha utvecklat hennes formella språk (318).

Arne Jönsson ägnar sig åt Brenner som författare av sammanlagt tolv dikter på latin. Efter att ha skrivit sina första latinska verser redan i tolvårsåldern uppstod merparten av hennes latinska texter före 1700, vilket Jönsson läser som ett tecken på latinets och överhuvudtaget språkkunskapers betydelse för författarens framgångsrika etablering som lärda och poetiskt begåvade (325). Även Brenners umgänge i sin makes språkpatristiska kretsar kan ha påverkat hennes allt oftare användning av svenskan som litterärt språk efter 1700 (359). Som de lärdas språk lämpade sig latin särskilt för hyllningar av vetenskapliga bedrifter. Så ingick Brenners gratulation till historikern Olof Rudbeck den äldre som enda bidrag av en kvinna i den andra delen av dennes omtalade verk *Atlantica* (1689) som publicerades i en parallellutgåva på latin och svenska. Att båda versioner av dikten verkligen härstammar från Brenners egen penna och inte har översatts av någon annan författare anser Jönsson för sannolikt, efter att ha jämfört den latinska versionen med andra latinska texter av Brenner (338). Även hyllningsdikten som är tillägnad läkaren och kemiprofessorn Urban Hiärne, en aktiv främjare av Brenners författarkarriär, är författad på latin. Förutom gratulationsdikter, däribland en till Karl XII, skrev Brenner även fyra gravdikter på latin. Hennes produktion tyder enligt Jönsson på både mångsidighet och talang, även om den är smal till antal (355).

Flerspråkighet i Sverige under Stormaktstiden, där "mer än 20 olika språk talades" (365), står i centrum för Bo Anderssons uppsats. Andersson konstaterar flerspråkighet i Brenners Sverige som en självklarhet före uppkomsten av moderna nationalstater och deras intima samband med ett enda gemensamt språk. Flerspråkigheten som *status quo* betecknar Andersson som "premonolingual condition", en replik på Yasemin Yildiz benämning av flerspråkighet som ett nutida fenomen i en globaliserad värld som "the postmonolingual condition" (Yildiz, *Beyond the Mother Tongue. The Postmonolingual Condition*, 2012). 1600-talets "vinculum so-

cietatis”, ”kittet” som höll ihop samhället, var inte ett språk eller ett gemensamt nationellt ursprung, utan religion och politik, det vill säga protestantism och lojaliteten till fursten (366 f.). Medan latin var språket vid universitet och gymnasier, användes svenska som myndighetsspråk, som språk i skolan och i kyrkan, och även i handelsstäder som Viborg, där majoriteten av befolkningen hade finska som modersmål. Bland köpmän och hantverkare var tyska utbrett, medan basala språkkunskaper i ryska förenklade handelsrelationer österut. I Stockholm hade tyskan en särskilt stark position, både i kungahuset och bland det ofta välutbildade och kulturellt intresserade borgerskapet. Lärare och rektorer på Stockholms Tyska Skola, som länge var stadens enda gymnasium, framträdde i en sådan utsträckning som tillfällesdiktare att litteraturhistorikern Gunnar Castrén har betecknat skolan som ”poemfabrik” (383). I riksdagen kunde de adliga medlemmarna som under 1600-talet talade varsina ”naturliga” språk ändå förvänta sig att bli förstådda av de andra adelsmännen (371). Att kunna skriva dikter på flera språk, gärna inom ramen för samma (tillfälles)publikation, som till exempel Lucidor var känd för, tolkades i Storsvenska riket som ett pålitligt tecken för författarens stora bildning och medförde prestige och auktoritet som lärd. Detta gällde även Brenner, som var känd som både ”lärd” och ”berömd” i sin samtid. Tillfällesdiktningens flerspråkighet underlättades även av barocklitteraturen som ”repertoardiktning”, vars användning av klassisk retorik, tillfällighetsdiktningens genre och ämnen i regel vara densamma i den svenska och tyska litteraturen (386 f.).

Arne Jönssons uppsats ”Das Schwedische Reich zu Frau Brenners Zeit” fokuserar på Sveriges *politiska* situation genom en kronologisk överblick över Sveriges regenter, deras involvering i konflikter med grannländerna samt resulterande territoriala vinster och förluster. Centrala historiska händelser som slagen vid Narva och Poltava och nya alliansbildningar genom giftermål utrustar inte minst den tyskspråkige läsaren av Brenners verk med kontextuell kunskap som är central för förståelsen i synnerhet av de dikter som Brenner tillägnade olika regenter. Denna kontext hade med fördel även kunnat utvidgas på samhällliga och kulturella aspekter under de olika regentskapsperioderna. Vilken roll spelade litteratur och teater under Karl XII:s tid? Påverkades kvinnors möjligheter till utbildning och kulturell delaktighet under respektive regentskap? Hur speglas de växlande allianser och

transnationala sympatier i tidens litteratur? Jönssons kortfattade överblick väcker nyfikenhet och en längtan efter fördjupning.

Utgåvans vackra och väl genomtänkta formgivning förtjänar att särskilt lyftas fram. Genom valet av olika teckenstorlekar, framhävingen av namn, rubriker och asterisker i rött och återgivningen av vinjetter och frontespiser samt talrika illustrationer skapas ett faksimilliknande intryck, även om utgivarna för upplevelsen av texternas ursprungliga, bitvis svårformadla gestaltning och materialitet, hänvisar till originaltrycken.

Ett litet smolk i denna generöst kommenterade såväl som gestaltade volymens annars välfyllda glädjebägare är den övervägande bristen på ett genusmedvetet språkbruk, i synnerhet i en utgivning av en författarens texter, som redan i bokens titel framhävs som just ”lärd och berömd svensk *kvinn*a” [orig. ”eine gelehrte und berühmte Schwedin”]. Så används särskilt i den tyska översättningen av Lindgärdes och Jönssons bidrag till övervägande generiskt maskulinum; där det kan vara tal om ”Dichter“, ”Leser“, ”Schriftsteller” och ”Verfasser” även när beteckningarna uppenbart syftar till personer av båda könen eller rentav Brenner som kvinna. I samma spår rör sig den genomgående, något anakronistiskt anmodande benämningen av Brenner vid antingen sitt fulla för- och efternamn eller som ”Frau Brenner” i flera av bokens bidrag, medan manliga författare nämns vid efternamnet.

Lindgärdes, Jönssons, Haas och Anderssons bok om Sophia Elisabet Brenner riktar sig främst till en tyskspråkig publik och är därför mån om förmedlingen av kontextualiserande (kultur)historisk fakta, som skulle kunna förutsättas som förkunskap hos en svensk läsare. Men även grundläggande kunskaper kring tidig modern litteratur och retorik tillhandahålls, vilket åter lyfter frågan om utgåvans tilltänkta läsare. Medan till exempel förklaringar kring tillfällesdiktning och självbiografi som genre bitvis kan uppfattas som lite väl grundläggande för en läsare som ändå har ett så specialiserat intresse att den söker sig till just en bok om en svensk kvinnlig 1600-tals poet, så erbjuder kommenterande avsnitt om till exempel 1600-talets andaktslitteratur (100–102) och tidens konstteori (223–226) en fördjupad förståelse av Brenners dikter och deras kontext. Detsamma gäller nivån på de språkliga kommentarerna, som bitvis verkar underskatta ordförståelsen hos vår tids poesiläsare. Förstår nutidens läsare av historiska texter verkligen inte längre uttryck som ”belustigen” [”förlus-

tiga” och ”weitleufftig” [”vidlyftig”], eller lånord som ”expliciren”? Samtidigt är boken just genom sin omfattande kulturhistoriska kontextualisering av Brenners författarskap en informativ, lättillgänglig och välskriven introduktion till den stormaktstidens kulturella sfär, som skulle fungera väl i undervisningssammanhang även för svenska studenter. Inte minst är boken ett välkommet bidrag som tillgängliggör en del av Brenners spännande verk även för en nutida tyskspråkiga publik.

Jules Kielmann

Tore Lund, *Idealisten, pengarna och marknaden. Den materiella sidan av Viktor Rydbergs författarskap*. BoD – Books on Demand. Stockholm 2021.

I september 1895 har Viktor Rydberg hastigt blivit sängliggande och ligger för döden på Villa Ekeliden i Djursholm. Han står då på toppen av sin karriär och betraktas som Sveriges främste författare. Stora läsargrupper beundrar honom för hans moraliska auktoritet och för hans stora ambition att formulera en världsåskådning som skall utgöra en enhetlig byggnad, en harmonisk helhet. Men på dödsbädden tycks det vara andra saker som upptar Rydbergs allt grunligare tankar. Under förmiddagen den 21 september blir han allt oroligare. Han föreställer sig att två vaktmästare står och väntar i tamburen för att hämta ett manuskript av honom. Stödd av sin hustru lyckas han ta sig från sängkammaren till arbetsrummet, där han sjunker ner på sin stol. Bara minuter senare är han död. Dödsorsaken är diabetes, eller ”blodförgiftning, tillkommen genom sockersjuka” enligt den samtida diagnosen.

Denna beskrivning av Rydbergs dödsdödsfall, återgiven i *Svenska Dagbladet* den 26 september 1895, sätter fingret på att även den mest eteriske av idealistiska författare också alltid är en yrkesperson, stressad av skrivprojekt och deadlines. Särskilt i Rydbergs fall är detta en angelägen påminnelse. Få författare har som han fått se sin yrkesverksamhet skymmas av panegyriska adjektiva som ”marmorren”, ”oförvitlig” och ”högeidealistisk”. Men bakom dessa kulisser döljer sig en hel värld, vilket framgår av en ny bok: bibliotekarien och Rydberg-kännaren Tore Lunds *Idealisten, pengarna och marknaden. Den materiella sidan av Viktor Rydbergs författarskap* (2021). I sju kapitel och ett antal bilagor beskrivs ”författarskapets praktiska och materiella sida” (9), vilket bland annat inkluderar förlagskon-

takter, försäljningssiffror och sammanställningar av intäkter från yrkesarbete och författarskap. Boken utgör en komplettering till den tidigare forskningen, som särskilt under mellankrigstiden var intensiv (sex av de hittills nio doktorsavhandlingarna om Rydberg försvarades mellan 1918 och 1938), men som till mycket stor del har ägnats ”idésidan” av författarskapet (9) – det gäller till exempel Victor Svanbergs *Rydbergs Singoalla. En studie i hans ungdomsdiktning* (1923) och Örjan Lindbergers *Prometeustanken hos Viktor Rydberg. Hans utopiskt liberala förutsättningar och de därav betingade problemställningarna i hans idédiktning* (1938). Lund menar också att hans studie utgör en nödvändig förutsättning för ”en modernare Rydbergsbiografi än den hittills enda av format”, det vill säga Karl Warburgs tvåbandsverk *Viktor Rydberg. En levnadsteckning* från 1900. Vem som sedan kommer att skriva denna modernare biografi nämns inte, men att döma av Lunds utfästelser om innehållet i ”nästa bok” lär det bli han själv (347).

Warburgs biografi är liksom merparten av den akademiska forskningen ”idéinriktad” (10) och därmed kongenial med båda samtidens och eftervärldens bild av Rydberg. Lunds studie kan däremot sägas gå på tvärs mot författarens rykte. Rydberg skall ju vara siaren, profeten, förmedlaren av högstämmd julefrid med dikterna ”Tomten” och ”Betlehems stjärna” (”Gläns över sjö och strand”), inte den beräknande yrkesmannen som själv eller genom sina litterära agenter försöker få maximal pekuniär utdelning av varje strof och kapitel. Men nu är det inte heller fullt så sniken och materialistisk som Rydberg framstår i Lunds studie. Den bild som framträder skiljer sig inte heller på några avgörande punkter från den som i allmänhet har givits av Rydberg och hans författarkarriär. Däremot får denna gängse bild nu ett helt nytt stöd i form av kvantitativa data: årslöner, honorar i antalet kronor (totalt eller per tusen tecken), upplagestorlekar, antal rader per trycksida, etcetera. Historien om Rydbergs liv och författargärning kan ur Lunds synvinkel enkelt sammanfattas på följande vis:

Efter att barndomshemmet skövlats av kolera och alkoholism blir Viktor utauktionerad på socknen. Med ofullbordade studier ägnar han sig som yngling åt brödskriveri och publicerar följetonger i *Jönköpingsbladet* under åren kring 1850. 1855 får han ett sommarvikariat på *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*. Hans relation med redaktören S.A. Hedlund blir livslång och som följetongsredaktör låter han sina egna alster inflyta i spalterna. Den